

С Т А Н О В И Щ Е

за дисертационния труд на СТОЯН ДИМИТРОВ СТОЯНОВ,
редовен докторант в катедра „История на България“,
Исторически факултет, СУ „Св. Климент Охридски“

на тема: „БЪЛГАРО-ПОЛСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ (1945–1989 г.)“
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки
Професионално направление 2.2. История и археология
Научна специалност „История на България“ (Съвременна българска история)

Настоящият дисертационен труд е резултат от сериозните усилия, положени от Стоян Стоянов, който е сред малцината докторанти, представили за обсъждане дисертациите си преди изтичането на срока на докторантурата. Това е доказателство за неговото отношение и отговорност към научните занимания в областта на историята, макар пътят му до тази област да минава през други специалности. Стоян Стоянов има бакалавърска степен по философия от Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“ и магистърска по международни отношения и проблеми на сигурността, придобита в специалност „Политология“ към Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Интересът му към съвременната българска история го насочва към докторска програма „История на България“ в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, а специализацията му във Варшавския университет (2016–2017 г.) и владенето на полски език са сред мотивите за избора на темата на неговата дисертация.

Научната значимост на този избор е несъмнена, тъй като въпреки сериозните постижения, които родната историография има в изследването на българската външна политика в рамките на Източния блок, все още липсва цялостно монографично проучване на отношенията на България с Полша. Дисертацията обхваща развитието на тези отношения през целия период от края на Втората световна война до краха на социализма през 1989 г., като във фокуса ѝ са само политическите им измерения. Трябва да се подчертае, че така формулираната тема предполага разглеждане на значими научни проблеми, свързани с историческия път на две държави, които са част от една и съща блокова структура, но имат свои специфики и са изправени пред различни предизвикателства, за преодоляването на които търсят различни пътища. Подобни изследвания биха допринесли за задълбочаване и нюансиране на осмислянето на периода на държавния социализъм в Източна Европа.

В структурно отношение дисертацията се състои от увод, въведение, четири глави, заключение, използвани източници и приложение в общ обем от 341 страници. Избраният хронологично-тематичен подход в структурирането на изложението е адекватен, а периодизацията на двустранните отношения, въз основа на която са обособени четирите

основни глави, е съобразена с утвърдените в историографията хронологически деления. Това е логичен подход, тъй като в българо-полските отношения трудно биха могли да се открият никакви различни специфични граници. Все пак, този подход би трябвало да бъде по-обстойно аргументиран, както и съответните хронологически граници.

Дисертацията е разработена на основата на достъпните документални колекции, съхранявани в Централния държавен архив, Архива на Министерството на външните работи и на т.нар. Комисия по досиетата. Освен тях докторантът е използвал редица публикувани документи и мемоари (повечето на български политически дейци, както и на Л. Валенса и А. Михник в превод). От периодичните издания той е обърнал внимание само на отделни годишници на в. Отечествен фронт и само на една годишнина на Полски информационен бюлетин (а за него Ст. Стоянов изрично посочва, че в НБКМ е „наличен за годините 1950-1962“ – с. 8). Този подбор буди недоумение за критериите, по които е направен и оставя открит въпроса защо не са проучени и други вестници и списания от периода 1945-1989 г. Същевременно трябва да се подчертае, че Стоян Стоянов познава и коректно използва в дисертацията си значителна част от достъпната научна литература, посветена на съвременната история на България и Полша, а приложената библиография включва близо 90 заглавия на български, 20 – на полски и още толкова – на английски.

В увода Ст. Стоянов посочва, че основната цел на дисертационния труд е да се проследят „интензивните контакти“ между България и Полша „в политически аспект“ и да се открие и обясни „както общото в наложения режим, така и разликите в реакциите на българското и полско общество“ (с. 4). Изследването само на този аспект на двустранните отношения има своята логика, но докторантът би трябвало да я представи и да обоснове защо извън ползрението му остават напр. икономическите, културните, научните и др. контакти. Уводът е и мястото, където следва да се посочат аргументи за долната и горната граница на изследването и за вътрешната периодизация, още повече, че тя предопределя и структурата на дисертацията. Авторът отделя нужното място на състоянието на българската историография по въпросите на българо-полските отношения до края на Втората световна война и след нея, както и на публикуваните у нас преводи на монографии на полски автори за историята на Полша. Кратък преглед е направен и на публикувани в Полша изследвания върху двустранните отношения.

След увода докторантът обособява „въведение“, в което проследява основни моменти от историческата съдба на Полша и България през Втората световна война. Намирам, че това „връщане“ към период преди фиксирания в заглавието на дисертацията е необходимо, но препоръката ми е да се съкрати непропорционално пространното и ненужно с оглед на темата представяне на българските събития, което ще позволи да се открият онези, които са важни за по-нататъшното изследване на двустранните отношения (напр. прекъсването на дипломатическите отношения между двете страни и забраната на българските власти за преминаване на полски граждани през нейна територия). Струва ми се, че и частта за съдбата на полските земи през войната има нужда от съкращаване, а в края на въведението е добре да има някакво заключение или преход към следващата глава.

В първата глава на дисертацията „Българо-полски политически отношения в първите години след Втората световна война (1945–1956 г.)“ докторантът проследява установяването на „народната демокрация“, а след това и налагането на сталинизма в България и Полша, общите им действия в рамките на славянското движение (авторът би могъл да използва монографията на Бисер Петров „България и новото славянско движение (1941–1948)“, възстановяването на дипломатическите отношения през 1945 г. и на Българо-полското дружество/комитет, защитата от полска страна за България по време на Парижката мирна конференция, участието на двете страни в създаването на структурите на Източния блок. Ст. Стоянов съпоставя отделни елементи от политиката на едната и другата страна и прави извод, че двете следват сходни пътища на налагане на волята на комунистическите партии. По архивни документи са проследени първите двустранни контакти. В първите два параграфа има много подробности от вътрешнополитическия живот на България, които са добре известни и излишни от гледна точка на темата на дисертацията и не допринасят за изясняване на българо-полските отношения. Прекалено много място с оглед на темата на дисертацията е отделено и на разглеждането на полския въпрос на Ялтенската и Потсдамската конференция и възстановяването на разрушените градове в страната. В отделен параграф е представена подготовката и подписването на Договора за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ между България и Полша през 1948 г. (с. 76-80). Докторантът би могъл да разположи описанието на фактите на основата на един по-задълбочен анализ на характера и целите на тези договори, сключвани между страните от съветската сфера и да изясни по-детайлно споровете около чл. 3 и пътищата за преодоляването им. В четвъртия параграф на главата се разглежда периодът от 1953 до 1956 г. и проявите на „дестабилизицията“ в България (представени прекалено подробно, но само върху ограничен брой научни публикации, като е пропусната монографията на Л. Огнянов за този период и няколко документални сборника за него), както и сходните процеси в Полша. Докторантът съпоставя реакциите в двете държави на ставащото в СССР и определя XX конгрес на КПСС като събитието, което поражда различни последици в България и Полша. Картината на „полската 1956 г.“ е представена подробно въз основа на полска научна литература (изложението щеше да спечели, ако под линия авторът даваше допълнителни пояснения за споменавани от него личности и събития в Полша). Въз основа на български архивни документи е проследена българската реакция на случващото се в Полша. Докторантът обосновава извода си, че „за българския народ, който се примирява и адаптира към наложената му система, 1956 г. не преминава бурно“, докато за Полша тя е „преломна и зарежда полския народ с надежда, че едно по-добро бъдеще е възможно“ (с. 109).

Втората глава на дисертацията е посветена на българо-полските политически отношения от 1957 до 1970 г. В първия параграф докторантът посочва различията в поведението не само на управляващите в двете страни, но и на отделни сегменти от българското и полското общество и прави опит да ги обясни. Акцентът е върху първата след турбулентната 1956 г. среща на комунистическите лидери Т. Живков и Вл. Гомулка

(май 1958 г.), която е показателна за разминаванията по някои икономически и външнополитически въпроси (напр. за отношението към СССР) между двете страни. Ст. Стоянов въвежда в научно обръщение документи от българските архиви, свързани с тази среща, които хвърлят светлина върху начина, по който полските ръководители оценяват и представят пред българските си колеги политическите и икономическите процеси в своята страна, както и върху стремежа на Живков и Гомулка да осмислят различията между двете държави. Представена е и ответната визита на Т. Живков в Полша през 1959 г. Авторът привлича и някои документи от архива на Комисията по досиетата, илюстриращи събирането на информация от ДС за отношението към СССР на полски граждани, пребиваващи в България.

Отделен параграф е посветен на мястото на македонския въпрос в българо-полските отношения след Мартенския пленум от 1963 г. И тук докторантът е можел да спести някои добре известни детайли от историята на македонския въпрос, но пък трябва да се посочи, че е успял да обясни част от причините, които карат полската страна да бъде по-възприемчива към югославската теза по този въпрос. Ст. Стоянов привежда архивни документи, разкриващи както придържането на някои средства за масова информация и част от научните среди в Полша към позициите на Скопие, така и опитите на българските дипломати да представят българските аргументи. Макар и да не задълбочава анализа си, докторантът показва наличието на известна еволюция в позицията на полските управляващи в посока на повече разбиране за българската теза, за което допринася и активността на Т. Живков и външния министър П. Младенов през 70-те години, както и дейността на българското посолство вкл. за развитие на българистиката в Полша. Тази част от дисертацията има приносен характер, който би бил по-ясно изразен, ако анализът на документите беше поставен в контекста на основните характеристики на българската и югославската политика по македонския въпрос през 60-те и 70-те години.

Следващият параграф на втора глава разглежда новия Договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ между България Полша (1967 г.), като е направен опит за открояване на новите моменти в него в сравнение с предходния от 1948 г., които докторантът обяснява с промените в международните отношения. За съжаление, Ст. Стоянов не го съпоставя с договорите с останалите социалистически страни, за да прецени дали в него има отразена някаква специфика в двустранните отношения. Логично, в четвъртия параграф е отделено място на 1968 г., като докторантът разглежда в сравнителен план политиката на управляващите в България и Полша по отношение на интелигенцията и младежта, които са и главната движеща сила в полските събития от март с.г. Този път диспропорцията е поради кратката (и поради това лишена от нюанси и базирана на един-два източника с пропуснати поне няколко монографии) оценка за отношението на БКП към интелигенцията през 60-те години, докато ситуацията в Полша е много по-пространно представена. Приносният момент тук е проследяването по архивни документи на начина, по който българските дипломати в Полша отразяват събитията от март 1968 г. Втората глава завършва с параграф, разкриващ политическото

сътрудничество между България и Полша до края на 1970 г. през призмата на двустранните срещи на високо равнище, отношенията между службите за сигурност на двете страни в периода 1965 до 1970 г., както и културната пропаганда по линия на българското посолство и Българския културен център. Изложението е на основата на документи от ЦДА и Комисията по досиетата, но определено би спечелило, ако преразказът на тези документи бе допълнен с по-аналитичен подход.

В третата глава на дисертацията Ст. Стоянов проследява развитието на българо-полските политически отношения през 70-те години. На основата на български и полски изследвания и на архивни документи подробно е представена стачната вълна в Полша от края на 1970 г. до февруари 1971 г. и политическите последици от нея, както и отразяването ѝ в българската преса, в разговорите на гостуващи в Полша български политици и в анализите на българското посолство във Варшава. Във втория параграф Ст. Стоянов прилага отново успоредното разглеждане на приоритетите пред българските и полските власти през първата половина на 70-те години и се опитва да обясни различията в тях, вкл. като представя подробно на основата на архивни документи срещите на Т. Живков с Ед. Герек и на първите дипломати на двете страни. Бих препоръчала отново описателният подход и прекалено дългите цитати да бъдат заменени от по-задълбочен анализ на тези наистина много активни контакти. Същият подход е налице и в следващия параграф, представящ подробно икономическите проблеми на Полша през втората половина на 70-те години (за българските обаче не се споменава нищо), поредните протести там през лятото на 1976 г. и двустранните срещи на високо равнище. Докторантът представя интересни детайли от документите на Комисията по досиетата и на Архива на МВнР, които хвърлят светлина върху отношенията между полската държава и църквата там. Той е издирил и документи, които показват участието на Полша в такива емблематични за България събития като Асамблеята „Знаме на мира“ и честването на 1300 години от създаването на българската държава. Главата завършва с изводи за промените в международните отношения в края на десетилетието, но не и за двустранните отношения.

Четвърта глава е посветена на българо-полските отношения през 80-те години. В началото накратко са представени икономическите проблеми, пред които е изправена българската държава (авторът би могъл да използва и изследванията на И. Марчева, Д. Вачков, М. Иванов) и много по-подробно – тези пред Полша, довели до стачната вълна в страната през 1980 г. и създаването на независимия профсъюз „Солидарност“. Приносен характер има въвеждането в научно обръщение на документи от архива на МВнР и ЦДА, разкриващи отношението на българските управляващи към тези събития. Докторантът е издирил и редица публикувани и непубликувани документи от архива на Комисията по досиетата, които показват отражението на полските събития сред различни обществени слоеве в България. Изложението само би спечелило, ако многобройните и дълги цитати бяха последвани от анализ и изводи за спецификата на българската позиция, а отражението на събитията в българската преса не се беше ограничило само до в. Отечествен фронт. Намирам за ненужно подробно проследяването на известните факти

около „българската следа“ в атентата срещу папа Йоан Павел II и „възродителния процес“. За съжаление, докторантът е открил малко документи за отношението на полските власти и общество към тези събития и това вероятно се дължи на невъзможността да се ползват поверителни документи от АМВнР за определени периоди, вкл. за 80-те години. Следващите параграфи на главата проследяват главно случващото се в Полша през втората половина на десетилетието, както и българската икономическа и политическа подкрепа за властта във Варшава, като Ст. Стоянов използва архивни документи и български и полски научни изследвания. Главата обаче завършва без нужните изводи и обобщения.

Заключението на дисертацията започва с обещаващ опит за анализ на двустранните отношения, но след това докторантът на практика само изброява повторно основните моменти в тях, без да достигне до по-дълбоки обяснения за посочените от него различия. Библиографията е добре оформена, а в приложенията са включени фотоси от в. Отечествен фронт, представящи основните политически срещи между лидерите на двете страни. Авторефератът е сравнително кратък, а на фона на този ограничен обем не виждам оправдание за включването в него на толкова подробна историография. Вместо това докторантът би могъл по-ясно да открие своите приноси на фона на постигнатото преди него. Той има три публикувани статии (едната е пропусната в автореферата) и три под печат, с което изпълнява минималните национални изисквания за научна степен „доктор“.

Дисертацията е написана на сравнително добър стил, но има нужда от още една редакция, за да се изчистят някои правописни грешки и стилови неясноти (напр. „хронологичните периоди“ (с. 4); „литература, която да разглежда визитите, срещите, разговорите ..., все още не е издадена“ (с. 9); „дисертацията в основната си част е извършена на база на непубликувани архивни документи“; „поляците не успяват... да овладеят основните градски артилерии и мостове“ (с. 29); „Люксембургския дворец“ (с. 43); „преговорния договор“; „дълга и продължителна дискусия“ (с. 112); „народите и имената, които населяват днешна Македония“ (с. 132); „социалистическото разочарование не спира да расте“ (с. 148); „атмосфера на разведрение между Изтока и Запада“ (с. 223)).

Цялостното ми впечатление е, че Ст. Стоянов е положил много усилия да издири архивни документи за политическите отношения между двете страни и да реконструира събитията в Полша за целия период след Втората световна война до 1989 г., вкл. и използвайки полска научна литература. Читателят придобива представа за основните моменти в двустранните срещи на различни равнища. В изложението обаче са налице диспропорции при представянето на политическото развитие на България и Полша, а на повечето места фактологията и обширните цитати надделяват над уменията за анализ. Все пак смятам, че свършеното е повече от пропуските и недостатъците и дисертационният труд отговаря на изискванията за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Затова и ще гласувам тази степен да се присъди на докторант Стоян Стоянов.